

PALCSÓ PÁLNÉ ZÁM ÉVA

A SZOCIALIZMUS GAZDASÁGI KÉPE

Abstract: Die Studie fasst einige Charakteristische Züge des gegenwärtigen Wirtschaftsbildes des Sozialismus zusammen. Sie berührt nicht das dem Alltagsbewusstsein und den Parteidokumenten auslesbare Bild. Auf den Hauptgebieten der Wirtschaftstheorie untersucht sie das Mass und die Tiefe der Veränderungen. Sie sucht darauf Antwort, was es in Diesen Veränderungen bedeutet, dass sich die Wirtschaftstheorie im System der Gesellschafts wissenschaften befindet und sie gleichzeitig auch Teil unserer Ideologie ist.

A gazdasággal összefüggő szocializmusképünk sokféle lehet. Meghatározott jegyek alapján azonban legalább háromfajta kép rajzolódik ki, melyek ugyan bizonyos szálakon összefüggnek egymással, mégis egymástól elkülöníthetők.

E rajzolat felfedezhető a párt dokumentumokból kiolvasható elképzelésekben, az emberek mindennapi tudatában, a szakemberek szocializmuskonceptióiban. Természetesen ezen belül is számtalan változat létezik. E hármas különbségtétel mégis indokolt, hiszen leginkább ezek konfliktusai alapján beszélünk a politika elméleti megalapozatlanságáról, az elmélet legitimitásáról, az állampolgárok "tűrképességeiről" stb.

Nem vállalkozhatom a vázolt szocializmusképek mindegyikének megragadására. A szocializmus gazdasági képének felvázolására törekszem, ahogyan azt a közgazdaságtudomány látja.

Történetileg nézve a szocialista átalakulás politikai programján a gazdaságelmélet is "kitermelte" a maga szocializmusképét. Zárt, viszonylag következetes összefüggő rendszerként mutatta a szocialista gazdaságot, domináló elve a társadalom antikapitalista vonásainak felmutatása, a jövő felől történő ábrázolás, mely a fennálló társadalmat átmenetként, a marxi értelemben vett kommunizmus alsóbb szakaszaként fogta fel.

A tőkés társadalom ellentétéként megrajzolt kép Magyarországon az 50-es évek elején látott napvilágot (tankönyvként 1954-ben jelent meg), s már létrejöttének pillanatában megkezdődött eróziója. Ami nem csoda, hiszen ha egy tudomány nem veszi észre saját "baklövéseit", megszűnik a továbbiakban tudománnyá lenni. Ahol a szocialista gazdaság valóságos működésmódja és a normatív szocializmuskép között állandósul a disszonancia, ott a kép "átfestése" nélkülözhetetlen. Hogy e folyamat nem megy gyorsabban, az nem csupán a közgazdaságtudomány művelőinek "lustaságán" múlik.

A hagyományos szocializmuskép ugyanis ideológiai szintézist is jelentett, mely vonatkoztatási rendszer ma is létezik "... egyfelől azért, mert intézmények és tudatformák alakjában ma is jelen van társadalmunkban, másfelől azért, mert a politika ugyan számos pontján elvileg és deklaráltan sem tekinti érvényesnek, de -- részben történelmi okokból -- idegenkedik attól, hogy e változásokat az ideológia átfogó újragondolásának formájában is megfogalmazza." (MADARÁSZ 1985. 218.) Ezért a szocializmus gazdasági képének változásai nem lehetnek nagy ugrások, csupán fájdalmas, lassú átalakulások. A lassú jelző természetesen viszonylagos. Lassú az égetően újra és újra felvetődő problémák miatt, mint ahogy nagyon lassúnak érezzük pl. az orvostudomány előrehaladását a rákkutatásban. De a társadalomelméletben nem találunk még egy olyan részterületet, mely olyan változásokon ment volna keresztül az elmúlt 20-25 évben, mint éppen a közgazdaságtudomány.

Azok a változások, amelyek a szocializmus gazdasági képét is átalakították, legmarkánsabban a következő területeken figyelhető meg:

- az árutermelés a szocializmus immanens részévé vált a gazdaságelméletben,
- erőteljesen felbomlóban van a hagyományos tulajdonelmélet és tulajdoni rendszer,
- megváltozott a korábbi érdekfelfogás, "mássá" kezd válni a szocialista közösségről alkotott képünk.

Az említett változások a nem szakmabeliek számára nem fejezik ki azt, hogy milyen széleskörű átalakulásoknak lehetünk tanúi. Kifejezik viszont a gazdaságelmélettel alapfokon foglalkozók számára is, hogy milyen mélyek és lényegiek e változások. Hiszen nem másról van szó, mint termelési viszonyaink elméletéről.

Mi e változások lényege? Annak a tulajdonelméletnek a felbomlása, amely az államosítással egyszer s mindenkorra adott szocialista tulajdonnak tartotta az állami tulajdont, társadalminak, sőt össznépinek tekintve azt. Ez az elméleti alap nem "engedhette" a tulajdonformák sokszínűségét, hiszen egyetlen tulajdonformát, az állami tulajdont később "engedményt" tett a szövetkezeti tulajdonnak is) azonosította a tulajdon típussal. Ennek az elméleti alapnak (vagy inkább politikai döntésmagyarázatnak?) lett a következménye az az államosítási hullám, mely a termelőerők fejlettségétől, a tevékenységek speciális jellegétől függetlenül hozott létre nagyüzemeket, s alakította a vállalatnagysághoz a tulajdonformát. "Az állami tulajdonnal a csúcán egyfajta tulajdoni hierarchiát építettünk fel az elméletben." (SZABÓ 1985. 28.)

A "csúcs" volt a társadalmi érdek megtestesítője. Ebbe a felfogásba nem fértek bele az érdekkonfliktusok, a társadalmi tulajdon létrejöttéből automatikusan származtattuk a társadalmi érdeket. Figyelmen kívül hagytuk, hogy a tulajdoni rendszer nem homogén, hogy az állami vállalati forma nem automatikusan hordozza magába a társadalmi elsajátítás jegyeit. De nem számoltunk azzal sem, hogy az egyének (csoportok) magatartása nem vezethető le közvetlenül egyes objektív feltételekből. A társadalmi-gazdasági viszonyokban bekövetkezett minőségi változások nem törölhették le a társadalom színteréről a termelőerők fejlettségével szoros kapcsolatban lévő technikai-gazdasági jellegű viszonyokat, s nem tekinthetünk el attól sem, hogy az emberi indítékok sem azonosíthatók az érdekekkel. Az emberek magatartásában "... alapvető indítékként ható érdekek hatását kiegészítik, erősítik vagy gyengítik egyéb magatartás-motívumok, az értékek, normák, magatartásminták vagy az érzelem" (MAKÓ 1985. 96.).

Korábbi szocializmusképünk (melyet gyakran -- véleményem szerint nem egészen jó szóhasználattal -- hagyományosnak nevezünk) "szégyellnivalóvá" tette a társadalminak tekintett érdektől eltérő magatartásformákat, a nem kellő öntudatra vezetvén vissza azt. Ezáltal az objektív érdekelletétek is a tudati szférába "kerültek", óriási károkat okozva ezzel a társadalom fejlődésének.

A cselekvési lehetőségek egyenlőtlenségeinek gondolatát elvető elmélet az egyén és közösség kapcsolatáról is torz képet fest. "Az egyént alárendelő, az egyén szabadságát megnyirbáló, az egyén lehetőségeit korlátozó el-

vont közösség ... sokkal inkább a törzsi vagy ázsiai közösségre emlékeztet, mintsem a modern szocialista társadalmakéra." (HÁMORI 1985. 16.)

A homogén köztulajdon, az érdekkonfliktusok kizárása s az egyén "kiszorítása" a közösségből egyértelműen hozza magával azt a gazdasági gyakorlatot, melyben háttérbe szorulnak az egyéni kezdeményezések, a tulajdoni rendszer csúcsát képező állami tulajdonon kívüli elemek. A társadalmi érdek eleve adott, s csak az állami (mint az egyedüli társadalmi) "csúcs" képes azt kifejezni.

Ennek a gazdaságelméletnek konzekvens irányítási rendszere csak a tervutasításos rendszer lehetett, amelyben természetesen semmi keresnivalója a valóságos áru- és pénzviszonyoknak. Mint ahogyan az egyértelműen következett a vázolt tulajdonelméletből és a mechanikus, a végletekig leegyszerűsített érdekfelfogásból is.

Nem kívánom tovább untatni az olvasót, korábbi szocializmusképünk további rajzolatával. Szükségesnek tartottam viszont a "retusálást", hiszen a gazdaságról ilyen-olyan szocializmusképünk mindannyiunkban van, a kérdés csak az, hogy mindennapi tudatunkban jelen vannak-e a gazdaságelmélet festette képek és ha igen, kivehetők-e még belőle a lényegi vonások vagy már azokat erőteljesen elhomályosította az idő? Vagyis szükségesnek tartom érzékeltetni egyrészt azt, hogy a korábbi elmélet egy zárt, konzisztens rendszerként láttatta a gazdaságot, másrészt úgy vélem, a kép valóságosságának minőségi változásait csak akkor sikerül felfedezni, ha ismerjük a régi képet.

De milyen egyszerű is lenne a társadalomtudományok dolga, ha mindig csak valóság-hű képet kellene "festenie" arról, ami van. Csakhogy a tudományok felelőssége (s nemcsak a társadalomtudományoké) abban van, hogy e fényképpel nem elég tükröt tartani a valóság elé, hanem annak formálására is javaslatot kell tennie annak tudatában, hogy a javaslatai alapján történő átalakulásokat ismét neki kell valóság-hűen tükröznie. S milyen nehéz is azt mondani, amikor egy kép valóság-hű, de "csúnya", hogy elhibáztuk az átalakításra tett javaslatainkat! Többen nem is vallják ezt! Inkább "szébbre" festik a képet, mint a valóság.

Azt hiszem, a gazdaságelmélet kinőtte ezt a gyerekcipőt. Ma már elviselhetetlenül szorítaná. Szocializmusképünk legdöntőbb változását ebben látom: sokkal realisabb, valóság-hűbb a kép s nemcsak azért, mert javult a

felhasználható "technika" a megismerésben, hanem mert megvan a szándék is hozzá, s erőteljes a kényszer is rá.

A tulajdonelméletben az állami és társadalmi fogalmak többé nem szinonimák. Az államosítás egy nagy jelentőségű politikai aktus, mely elindítója lehet az egész társadalom demokratizálódásának, s ezáltal az állami tulajdon társadalmosításának is. Csak nehogy a régi elméleti-ideológiai rendszerünkbe próbáljuk visszahelyezni a szocialista demokrácia kérdését! (Sajnos ilyen tendenciák nemcsak a mindennapi tudatban fedezhetők fel, hanem a gazdaságelmélet néhány területén is.) Ezáltal ugyanis elveszítené jelentőségét mindaz, ami a tulajdonelmélet fejlődésében felfedezhető. A gazdaságra ismét kívülről húznánk rá ilyen-olyan "demokratikus" működési formát s azt hihetnénk, hogy valóban azzá tettük a tartalmat is. Pedig ugyanaz történe, mint az állami tulajdon esetében: az államosítás nem jelentett társadalmosítást (a maga igazi értelmében), mint ahogyan a demokratikus formák sem jelentenek demokratizmust. S amíg az államosításra szükség volt (ha nem is olyan mértékben) a szocialista átalakulás elindításához, addig a demokratizálódás folyamatát nem képzelhetjük el más-ként, minthogy a tartalomhoz keressük a neki legjobban megfelelő formát, nem pedig a kívülről meghatározott formától várjuk, hogy "hozza" az elvárt tartalmat.

Tulajdonelméletünkben tehát a társadalmosítás kategóriája más tartalmat kapott. Ma már egy-egy vállalkozási formát nem annak alapján ítélünk meg, hogy az milyen tulajdonforma szervezeti kifejeződése. Tulajdoni rendszerünkről tehát a korábbinál sokkal reálisabb képpel rendelkezünk. Hiányosak viszont ismereteink (a korábbi elmélet ezt teljesen figyelmen kívül hagyta) a termelőerők fejlettségét, struktúráját figyelembe vevő konkrét tulajdoni megoldások megalapozásához. Termelési viszonyaink technikai-gazdasági vonatkozásainak mélyebb elemzése és ismerete nélkül képet alkothatunk ugyan tulajdoni rendszerünkről, főbb vonalaiban ez meg is felel a valóságnak. Ahhoz viszont nem eléggé részletes, hogy felfedezhetők legyenek rajta a "járható utak" és "bozótosok". Olyan, mintha túl magasról fényképeztük volna az erdőt.

Vagyis nehezen tudunk helyes választ adni arra, hogy mi az, ami változtatásra érdemes s ha igen, akkor merrefelé kell mennünk, hogy céljaink irányába haladjunk.

Tulajdonelméletünkkel szoros egységben fejlődött (anélkül ugyanis a tulajdonelmélet sem fejlődhetett volna) érdekfelfogásunk. A társadalom érdekviszonyainak mechanikus egységét hirdető koncepcióktól, az érdekelentmodásokat elmaradott tudattal vagy külső ellenséggel magyarázó megoldásokon át eljutottunk a többdimenziós érdekfelfogásig. Ez a hatvanas évek második felében háromdimenziós volt csupán. Az osztársadalmi, csoport és egyéni érdekek hierarchikus kapcsolatát jelentette.

A hetvenes évek társadalomtudományi kutatásai felhívták a figyelmet arra, hogy az említett érdektriásszal a valóságos érdekkonfliktusoknak csupán a töredéke ragadható meg. Mostanra már odáig jutottunk, hogy belátjuk: az érdeken túli magatartás-motívumokat is figyelembe vevő megközelítés útján sem lehetséges megjósolni a tényleges magatartásokat. (MAKÓ 1985.) Érdekfelfogásunk tehát tisztában van azzal, hogy mi az, amit nem ismerhet: ez az érdekérvényesítés kimenetele. De az, hogy ezt nem ismeri, nem adhat felmentést számára! Nem ismeri, mert rejtve maradnak előtte és mindannyiunk előtt az okok. Gazdaságméletünk e területen úgy érezheti magát, mint az az orvos, aki úgy kénytelen diagnózist mondani és a gyógymódot meghatározni komoly betegségben szenvedő páciensénél, hogy nem veheti igénybe a laboratóriumi szolgáltatásokat. Ahhoz tehát, hogy diagnózisunk helyes legyen, szükség van ezen konfliktusok felderítésére, amelyekre a jelenleginél gazdagabb és homogénebb cselekvési lehetőségeket nyújtó munkaszervezetekben van mód. "A cselekvési lehetőségek hiánya -- vagy elismerésének elmaradása -- megbénítja a konfliktusok kifejlődését és szabályozását, ezáltal az abban részt vevők számára pszichikailag és társadalmilag egyaránt elviselhetetlen helyzetek teremődnek." (MAKÓ 1985. 76.)

Ezáltal eljutottunk oda, hogy az érdek természetét felfedtük, közelebb kerültünk az emberi magatartáshoz, ebben a felfogásban az egyénnek nem csupán eszközszerep jut, másképpen értékelhetők az egyéni kezdeményezések, más lett az egyén és a közösség viszonya a gazdaságméletben. Kétségtelenül megváltozott tehát érdekfelfogásunk. Termelési viszonyaink bonyolultságát jobban feltáró képet kaptunk. Talán ezért is érezzük egyre jobban a "rendező elvek" hiányát. Mert bár kétségtelen, hogy a munkaszervezetről, a dolgozók magatartásairól most sokkal több és mélyebb ismerettel rendelkezünk, mint korábban (s ez főként a gazdaságszociológia érde-

me), de gyakran elmarad a jelenségek általánosítása, a sokféle összefüggésben nem találjuk a törvényszerűt. Érdekstruktúránk bár többdimenziós, de a struktúrák elemei közötti kapcsolatokat nem ismerjük eléggé. Esetenként a jól-rosszul alakított érdekeltségi viszonyokból vonunk kel követhetőt gazdaságunk működési mechanizmusára, nem pedig érdekvizonyainknak leginkább megfelelő érdekeltségi viszonyok kialakítására törekszünk. Vagyis ismét "tettenérjük" a technikai-gazdasági viszonyok elhanyagoltságát a gazdaságelméletben.

Tulajdonelméletünk és érdekelemzésünk fejlődése eredményezte azt, hogy az áruviszonyok ma már "beillenek" ebbe a szocializmusképbe, nem képeznek "rendszeridegen" testet gazdaságelméletünkben. Az árutermeléssel kapcsolatos gazdaságelemzések viszont azt mutatják, hogy e témakör koncentrálna a gazdaságelmélet hiányosságait, az árukapcsolatok hozzá leginkább felszínre az elmélet "gyenge pontjait" vagy "hiányzó lapjait".

A tulajdonelmélet "vajúdásai" a korábbi "ideológiai szintézis" a nyolcvanas évek közepének Magyarországon még mindig azt eredményezik, hogy a különböző vállalkozások adóztatásánál egyfajta preferenciaskála érvényesül. Legkedvezőbb helyzetben a vállalati gazdasági munkaközösségek vannak, vagyis amelyeknek a legszorosabb a kapcsolata az állami vállalattal.

Hasonló helyzetet találunk, ha megvizsgáljuk a gazdálkodó szervezetek nagyságát és konkrét tulajdoni tartalmát. Az állami tulajdon még mindig rendszerint nagyvállalati szervezethez kapcsolódik. A vállalatok állami költségvetésből történő támogatása szintén a nagyvállalati szervezeteket preferálja (a mezőgazdaság vállalatainál más szempontok is érvényesülnek).

Az említett példák is jelzik, hogy még mindig nehezen hagyatkozunk a piac értékítéletére, miközben természetesen elviseljük a gyakran bürokratikus hivatali szervezetünk értékítéletét.

Ez a mindennapi tudatban odáig "fajul", hogy ez utóbbi alapján létrejött jövedelemkülönbségek a szocialista elvekkel összeegyeztethetőnek, az előbbieket attól eltérőnek minősülnek.

Még a gazdaságelméletben is gyakori, hogy a kisszervezetekben a jövedelmek növekedését "firtatják", állandóan kutatva mögöttük (helyesen) a munkateljesítmények növekedését, miközben az állami nagyszervezetekben a jö-

vedelemnövekményt (helytelenül) természetesnek tartják.

Szintén az árukapcsolatok által felszínre hozott probléma, hogy miközben gazdaságelméletünk vallja, hogy az áru értéknagyságát nem az egyéni munkaráfordítások határozzák meg, hanem a társadalmi szinten értelmezett átlagrafordítás, mégis a "mindenkinék munkája szerint" elv hangoztatása mellett azt tekinti elfogadhatónak, ha az egyén vagy vállalat a korábbinál több munkát fejt ki, akkor nagyobb jövedelemhez is jusson. A vállalati jövedelemszabályozás és a keresetszabályozás is ilyen megfontolásokat tükröz. Pedig a munka szerinti elosztás nem jelent mást, mint egyenlő mércével mérést, ami szükségszerűen vezet egyének és vállalatok között egyaránt egyenlőtlenségekre.

Ugyancsak az árutermelést megtúrt kategóriaként értelmező szocializmuskép maradványának tekinthető, hogy -- mint ahogyan azt előző példánk is jelzi -- felborult a társadalmi input és output egysége. Ha a ráfordítások megszerezhetők, másodlagossá válik az eredmény. A két oldal egységének hiánya magában hordozza annak lehetőségét, hogy hol az egyik, hol a másik oldal válik meghatározóvá. Az egyén és a gazdálkodó szervezetek önállóságát nem eléggé preferáló munkaszervezetben, ahol az egyenlő munkabefektetések alapján lehet egyenlő jövedelemhez jutni, természetesen a ráfordítások lesznek a meghatározóak. Az eredmény egyes területeken nemcsak másodlagossá válik a ráfordításokhoz képest, hanem az értékelésünkben nem is kap helyet, teljesen el is tűnik szemléletünkben. Többek között az input-output egység hiányának is tulajdoníthatjuk azt, hogy miközben a világgazdaságban a szellemi tőkebefektetések hasznosulnak legjobban, s a magyar gazdaság világviszonylatban is jó minőségű szellemi potenciállal rendelkezik, aközben a szellemi munka vált a leginkább leértékeltté társadalmunkban.

Vagyis a gazdaságelmélet eljutott oda, hogy deklarálja az árutermelést a szocializmusban, de magában az elméletben sem alkot konzisztens rendszert a szocialista gazdaságnak, mint árutermelő gazdaságnak a léte, a gazdasági gyakorlat pedig még ehhez az elmülethez képest is indokolhatatlan torzulásokat mutat.

Milyen is akkor ez a gazdaságelméletből kiolvasható szocializmuskép? Mindenekelőtt magán hordozza a régi kép felbomlásának jegyeit s a valóság talán soha nem látott ütemű és mélységű korszakos átalakulásának elmélet-

tel szembeni igényét. Vagyis megszűnt a régi zárt rendszere, amit ne sajnáljunk, mert a zártság a tudomány halála. (A fogalmaknak természetesen világosan meghatározottaknak és logikailag ellentmondásmenteseknek kell lenniük!) Gazdaságelméletünk fejlődése óriási, aminek jelentőségét kiemeli az a tény, hogy gazdaságfejlődésünk "kritikus elágazási pontjainak" (KOVÁCS 1975.) sokaságán kellett "átverekednie" magát, merthogy szó sem volt egyenes vonalú fejlődésről!

Azt hiszem -- túlzás nélkül mondhatom --, olyan mélységű változás ez a gazdaságelméletben, mint amilyen lényeges változást a termelőerők területén az ipari forradalom hozott. (Nem a struktúra egy-egy elemét változtatja, hanem "más" struktúrát hoz létre.) Hogy e kép eléggé "hevenyészett"? Igaz. De van-e összehangolt mozgása egy gyorsan növő kamasznak? Vagy az orvostudomány, amikor ismeretei vannak a sejtekről, a "sejtburjánzásról", akkor feltárja a daganatos betegségeket? Természetesen nincs így!

A gazdaságfejlődésben is vannak gyors, nagy átalakulások s viszonylag lassúbb mozgások. Ennek megfelelően az elmélettől joggal elvárható, hogy ezeknek az átalakulásoknak legyen szellemi irányítója. S a csatamezőn nem a "sorok" rendezése a leglényegesebb, hanem az állandóan változó helyzetben olyan új és új koncepciók "hozása", amely megóv a "csatavesztéstől". De tudnunk kell: biztosan csatát veszít az aki csak a csatatéren akar "stratégiát gyártani"! Szükségesnek tartom tehát annak elismerését, hogy a gazdaságelméletben lényegi változásnak lehetünk tanúi, aminek szükségszerű kísérőjelensége, hogy elemei nem "csiszolódtak össze", hogy a "fogaskerekek" nem működnek olajozottan, sőt néha egy-egy "fog" le is törik. De legalább ennyire fontosnak tartom annak hangsúlyozását, hogy a gazdaságelmélet sem mondhat le arról, hogy "rendezze sorait". Az alapku-tatás fő feladata e szintáttörésben, hogy őrizze és a fejlettség mind magasabb szintjén teremtsen meg az elmélet belső konzisztenciáját, ami csak akkor jelentheti, hogy nem csupán a formális logika követelményeinek felel meg, ha az alkalmazott kutatás is "eljátssa szerepét". Vagyis ha az alkalmazott gazdaságtan képes az elmélet és gyakorlat helyes kapcsolatának megteremtésére, az elmélet és gyakorlat kölcsönös "informálására", a változások átvezetésére úgy, hogy közben maga is megváltozik.

Ezzel a gazdaságelmélet teljesítené is kötelességét, ha függetlenít-

hetné magát egyéb tudományoktól, ha nem kellene azzal is "törődnie", hogy a gazdaságelméletből mi vált a társadalomelmélet részévé, mennyit tudott vagy volt hajlandó ez utóbbi "átvenni" az előzőből, s ezáltal mennyire nyílt új terep a gazdaságelmélet számára.

A tudomány különböző ágai természetesen nem azonos ütemben fejlődnek. A kiugrónak pedig számolnia kell a többi visszahúzó erejével. Különösen nehéz ez a helyzet, ha az adott tudomány a társadalomtudományok körébe tartozik, de még inkább, ha az a tudományos elmélet az ideológia részét is képezi.

A társadalomtudományok nem rendelkezhetnek a természettudományokra jellemző bizonyítási eljárásokkal. Így hosszabb időt vesz igénybe ez a folyamat, a jelenségek összefüggései mögött törvényszerűségek felderítése sokkal nehezebb, hiszen ezeknek a jelenségek közötti kapcsolatoknak a "lefolyása" szinte minden esetben más és más. Mesterségesen nem hozhatók létre ugyanazon feltételek, hogy általa jobban megfigyelhetővé váljanak a folyamatok. A társadalomtudományok emberek cselekedetein keresztül érvényre jutó folyamatokat vizsgálnak, s az emberi magatartások -- mint ahogyan azt az érdekfelfogásokkal kapcsolatban korábban említettük -- nem vezethetők vissza csupán az emberek objektív viszonyaira. Ha viszont e bonyolultság visszariasztaná a társadalomkutatókat, akkor le kellene mondanunk a tudatos társadalomformálásról, ami az előzőekben vázoltak értelmében soha nem lehet azonos egy természeti folyamat laboratóriumi "lejátszódásának" tudatos irányításával.

Ha a tudományos elmélet az ideológia része is, akkor még bonyolultabb a helyzet. Az ideológia mint felépítményelem a "rendezettségi" állapot kialakítására törekszik, enélkül ugyanis emberi közösségek léte, az újratermelés folytonosságának fenntartása nem képzelhető el. (KOZMA 1984.)

A termelési viszonyok teljes gazdagságát -- mely gazdaságelméletünk tárgya -- ez a "rendezettség" egészében soha nem tükrözheti (természetesen függetlenné sem válhat tőle). A "rendszerre" szerveződés -- melynek tehát meghatározó tényezője a felépítmény -- soha nem jelenthet teljes változatlanságot. "A változások egybehangolása, az adott rendszer fejlődésének biztosítása a felépítmény funkciója." (KOZMA 1984. 48.) ¹

Társadalmunkban a felépítmény ösztönzi a tudományokat, benne a gazdaság-

elméletet a fejlődésre, hiszen enélkül tudatos társadalomirányító munka nem lehetséges. Erre kényszeríti is a felépítményt az, hogy amikor létrejön ez a "rendezettség", megindul a folyamat a változtatásra. A társadalom fejlődése ezen a dialektikus ellentmondáson alapszik. Ugyanakkor ha az elmélet "túlfut", nincs mód a változásokba integrálni azt, természetesen ez a "rendezettség" kényszere vissza-vissza is fogja az elmélet szárnypróbálgatásait.

Hogy állunk hát ezzel mai szocializmusunkban?

A korábbi gazdasági növekedéshez, válságérzetlenségünkhöz fűződő optimizmusunk, s a világgazdasági és belső folyamatok tényszerű kényszere nyomán "... hangsúlyosabbá válik a politika deklarált pragmatizmusa, a legitimációs paradigma hagyományos ideológiai elemei bizonyos mértékig háttérbe szorulnak ..., növekszik a szembenálló koncepciók ráutaltsága a szaktudományosnak tekintett érvrendszerek elemeire és szókincsére." (MADARÁSZ 1985. 221.)

Ez előrelépést jelent a gazdaság tényleges működésmódjainak feltárásában, "... de paradox következménnyel is jár: a gazdasági reformnak és a társadalom intézményes berendezkedésének összefüggéseit feszegető, a politikai implikációk felvetéséhez eljutó közgazdaságtan akarva-akaratlan egy modernizációs ideológia élcsapatának terhes és ellentmondásos szerepkörébe csöppen." (MADARÁSZ 1985. 221.)

Tartós helyzetről van-e szó, vagy pillanatnyi illúziókról?

Ezekre a kérdésekre ma nem tudjuk a választ. Azt viszont a gazdaságelmélettel foglalkozók mindannyian érzik, hogy ez az ellentmondásos szerepkör meghagyja lenyomatát a gazdaságelmélet által rajzolt szocializmusképen.

I R O D A L O M

- Az új Magyarország 40 éve. Madarász Aladár (1985): Új paradigma felé?
(Egy fejezet a szocialista gazdaságelmélet történetéből.)
Akadémiai--Kossuth Könyvkiadó Bp.
- Hámori Balázs (1985): A szocializmus gazdasági képe átalakulóban.
Egyetemi Szemle 3. sz.
- Kovács Géza (1975): A jövő kritikus elágazási pontjai.
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp.
- Kozma Pál (1984): A társadalmi-gazdasági viszonyok működési és fejlődési mechanizmusa. Politikai Gazdaságtan Füzetek. 40. sz.
- Makó Csaba (1985): A társadalmi viszonyok erőtere: a munkafolyamat.
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp.
- Szabó Katalin (1985): Kisvállalkozások és szocializmuskép.
Egyetemi Szemle 3. sz.